

ДО 210-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГЛІНКИ

Тишко С. В.

ПОДОРОЖ МИХАЙЛА ГЛІНКИ НА КАВКАЗ: УКРАЇНСЬКІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ (ПРО ОДИН НАПИС ОЛІВЦЕМ НА ПОЛЯХ РУКОПISУ)

Улітку 1823 року дев'ятнадцятирічний Михайло Глінка здійснив подорож на Кавказ, яка тривала більше чотирьох місяців. Головною її метою було лікування на кавказьких мінеральних водах. Цій подорожі присвячена четверта книга «Странствий Глинки», написана на основі методу культурологічного коментаря, розробленого автором раніше. Нині вона готується до друку¹. Робота над цією книгою дала можливість по-новому поглянути на відомі вже факти юнацької біографії класика російської музики, а в результаті, як це нерідко буває, – відкрити щось досі не відоме. Зокрема, мою увагу привернув зовсім короткий напис, здійснений М. Глінкою олівцем на полях рукопису «Записок» у зв'язку з його перебуванням у П'ятигорську («*NB Тимковский и представление К[нязю] Меншикову*»²), а також ще один фрагмент щодо персони, здавалося б, ніяк не пов'язаної із згаданим написом олівцем. Йдеться у ньому про якогось Петровського-Муравського, постать чи не найбільш загадкову серед усіх, названих М. Глінкою у зв'язку з цією подорожжю. Він так вводить у свою розповідь цю нову дійову особу: «Отец желал, чтобы я отправился на Кавказ, потому что ехал туда знакомый его, человек образованный и солидный, бывший управляющий Смоленской удельной конторы Петровский-Муравский (курсив – С. Т.)». І додає, що він «должен был съехаться» з ним у Харкові і дочекатися його у цьому місті. Зрештою, М. Глінка пише, що на зворотному шляху вони з товаришем розлучилися в Харкові. Загалом же, на кавказьких сторінках «Записок» (а їх зовсім небагато!) він згадує про Петровського-Муравського досить часто – шість разів. Щоправда, жодного разу не називає його імені і по батькові і зовсім не торкається біографічних подробиць³.

У процесі дослідження двох, ніби мало пов'язаних між собою фрагментів тексту з'ясувалося досі не відоме. Виявляється, згадані в них «дійові особи» так чи так пов'язані з Україною, що, безумовно, особливо зацікавлює. Тому докладніше розглянемо цих персонажів «Записок». Почнемо з Петровського-Муравського. Що могли додати до слів М. Глинки його біографи? Та, власне, нічого! Хіба що в іменному

---

¹ У трьох попередніх книгах розповідається про подорож до України, Німеччини й Іспанії. – Див.: Тышко С. В., Мамаев С. Г. Странствия Глинки. Комментарий к «Запискам»: в 3 ч. – Ч. 1: Украина / С. В. Тышко, С. Г. Мамаев. – К., 2000; переиздание: К.: Радуга, 2005. – 214 с.; Ч. 2: Глинка в Германии, или Апология романтического сознания / С. В. Тышко, С. Г. Мамаев. – К.: Задруга, 2002. – 509 с.; Ч. 3: Путешествие на Пиренеи, или Испанские арабески / С. В. Тышко, Г. В. Куколь. – К.: Клякса, 2011. – 542 с.

² Див.: Глинка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка: в 2 т. – Т. I: Литературные произведения / М. И. Глинка; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М.: Музыка, 1973. – С. 224.

³ Там само. – С. 223–225.

покажчику до академічного видання читаємо лаконічний запис, який точнісінько повторює слова композитора: «Петровский-Муравский, управляющий Смоленской удельной конторой; знакомый отца Глинки»¹. Те ж саме і в інших джерелах. Загалом, вийшла така собі «людина без імені». У кожному випадку, ні сам композитор свого часу, ні біографи досі не назвали його!

Природне бажання хоча б щось дізнатися про цього супутника М. Глінки підштовхнуло мене заглянути у щорічники зі «штатним розкладом» Російської імперії, які мали назву «Місяцеслови». У книзі на 1823 рік вдалося виявити прецікавий запис, з якого випливає, що Смоленською удільною конторою департаменту уділів того року справді управляв колезький радник Микола Іванович *Петровський-Муравський*². Більше того, як читаємо у Додатку до першої частини «Місяцеслова», саме цього року його було звільнено зі служби³. (М. Глінка згадав про ці факти у «Записках» через три десятиліття – і це ще одне свідчення його приголомшливої пам'яті на людей і події!). Перегляд таких книг за 1818–1822 роки дає підстави стверджувати, що М. Петровський-Муравський перебував на тій же посаді, зонайменше, починаючи з 1818 року (у кожному щорічнику з приводу нього повторюються, практично, ідентичні записи, а ось у книзі за 1824 р. нічого такого вже немає⁴). Та у відставку наш герой не вийшов! У щорічниках за 1825–1827 рр. він знову постає на тій же посаді – управляючий удільною конторою – і з тим же послужним списком, але вже у Твері; і лише 1828 р. його змінив інший начальник⁵.

Тепер, коли цілком підтвердилися слова М. Глінки про місце служби і посади М. Петровського-Муравського, коли відомі його ім'я і по батькові, звернемо увагу на його нагороди, названі в «Місяцеслові»: ордени Св. Анни 2-го ступеня і Св. Володимира 4-го ступеня з бантом, кавалер золотої шпаги з написом «За хоробрість»⁶. Зауважу, якщо орденом Св. Анни нагороджували «світських і духовних осіб», то орден Св. Володимира присвоювали «в нагороду заслуг у військовій і цивільній службі», причому, «військові отримують цей орден з бантом»⁷. Саме орденом з бантом, тобто за військові заслуги, і було нагороджено М. І. Петровського-Муравського. Та й золота шпага з надписом «За хоробрість», якою він володів, була вищою державною бойовою відзнакою⁸.

¹ Глинка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глинка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 454.

² Наводжу запис за «Місяцесловом»: «В ведомстве департамента уделов: Удельные конторы: <...> Смоленская, управляющий Кол. Сов. Николай Иванов. Петровский-Муравский, орден с. Ан. 2 и с. Вл. 4 ст. с бант. и Пруск. за заслуги. Кав. им. воен. кр. и зол. шп. с надп. за храбрость» (Місяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1823 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1823. – Ч. 1. – С. 37, 40).

³ «В Удельных конторах <...> Смоленской: <...> Управляющий Кол. Сов. Петровский-Муравский уволен» (Прибавление к первой части // Там само, с. 7).

⁴ Місяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1824 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1824. – Ч. 1. – С. 40.

⁵ Місяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1828 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1828. – Ч. 1. – С. 58.

⁶ Місяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1823 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1823. – Ч. 1. – С. 40.

⁷ Зябловский Е. Российская статистика / Е. Зябловский. – Изд. 2-е. – СПб. : Тип. Ильи Глазунова и Ко, 1842. – Ч. 1. – С. 38.

⁸ Там само, с. 37.

Звичайно, постає запитання, за які військові подвиги наш герой був удостоєний такої честі? Перше, що спадає на думку, – Вітчизняна війна 1812 року, і не помилимося! Щоправда, знайдемо в літературі про цю війну лише одну згадку щодо подвигів М. Петровського-Муравського, проте згадку дуже значну. До речі, можна визначити не тільки сам факт його участі у баталіях, а й місце служби, із зазначенням посад, які він посідав: «Петровський-Муравський Микола Іванович – майор (з 16.04.1814 підполковник) 20.03.1813-09.02.1816 – командир 49-го егерського полку»¹. Звернемо увагу, що в розпал кровопролитної оборонної Смоленської битви у серпні 1812 р. і бою під Красним, який передував їй, а також під час Бородинської битви М. Петровський-Муравський, у званні майора цього полку, був старшим ад'ютантом при командирі 27-ї піхотної дивізії, знаменитому генералі *Д. П. Неверовському*². Одним із кульмінаційних епізодів протистояння у Смоленську став великий і кровопролитний бій біля Молоховських воріт 5/17 серпня 1812 р.³ Ось тут військовий історик Н. П. Поликарпов, цитуючи матеріали з нагородних списків, і згадує про М. Петровського-Муравського: «Состоявшие при ген.-майоре Неверовском адъютантами *майор 49 егерского полка Петровский-Муравский*, шт.-кап. лейб-гвардии Измайловского полка Унгебауер, шт.-кап. Павловского гренадерского полка Гавриленков – “поступлении войск в город Смоленск, заметил ген.-майор Неверовский пролом в стене, тогда они, по приказанию ген.-майора Неверовского, завалили его в то время, когда уже неприятель приближался к оному”»⁴. Буквально за кілька днів до цього відбулася драматична оборона Красного. Підсумок цих подій не без відомої поетичності підбив у своїх «Записках»

¹ Подмазо А. Шефы и командиры регулярных полков русской армии (1796–1825): справочное пособие [Електронний ресурс] / А. Подмазо. – Испр. и доп. версия изд. 1997 г. – Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/library/podmazo/alfshcom_p.html – Дата доступа: 12.10.2014.

² Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года. – Ч. I: Перечень боевых столкновений русских армий с 4 июня по 31 августа 1812 г. // Труды Московского отдела Императорского Русского Военно-исторического общества : в 25 т. – Т. IV / [под ред. В. П. Никольского, сост. Н. П. Поликарпов]. – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1913. – С. 316; Неверовский Дмитрий Петрович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XI : Нааке – Николай Николаевич Старший. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1914. – С. 186–187; Васильев А., Елисеев А. Русские соединенные армии при Бородино 24–26 августа (5–7 сентября) 1812 г. [Електронний ресурс] / А. Васильев, А. Елисеев. – Режим доступа: http://www.genstab.ru/oob_bor_ru_8.htm – Дата доступа: 12.10.2014. Наводжу стислі біографічні дані про Д. Неверовського: «Неверовский (Дмитрий Петрович, 1771–1813) – генерал-лейтенант <...> участвовал в войнах с Турцией и Польшей. В 1812 г. командовал дивизией. Важнейшим подвигом его было сражение под Красным с войсками Мюрата и отступление после него, признаваемое военными авторитетами за беспримерное <...> Его дивизия <...> отступала в величайшем порядке и успела <...> задержать неприятеля <...> В бородинском сражении погибла большая часть дивизии Н[еверовского], и он сам был контужен <...> В 1813 г. <...> участвовал <...> в сражениях при Кацбахе и под Лейпцигом, где получил смертельную рану» (Неверовский (Дмитрий Петрович) // Энциклопедический словарь : [в 86 т.]. – Т. ХХА : Наказный атаман – Неясыти. – Лейпциг : Ф. А. Брокгауз ; СПб. : И. А. Ефрон, 1897. – С. 810).

³ Див. детально: Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года. – Ч. I: Перечень боевых столкновений русских армий с 4 июня по 31 августа 1812 г. // Труды Московского отдела Императорского Русского Военно-исторического общества / [под ред. В. П. Никольского, сост. Н. П. Поликарпов]. – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1913 – Т. IV. – С. 312–317.

⁴ Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года. – Ч. I: Перечень боевых столкновений русских армий с 4 июня по 31 августа 1812 г. // Труды Московского отдела Императорского Русского Военно-исторического общества / [под ред. В. П. Никольского, сост. Н. П. Поликарпов]. – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1913 – Т. IV. – С. 316.

ад'ютант Наполеона, французький бригадний генерал Ф. П. де Сегюр: «Коли місто було взято, французи побачили вдалині шість тисяч російських піхотинців, розподілених на дві колони, відступ яких прикривали кілька ескадронів. *Це був корпус Неверовського, який здійснив свій левиний відступ* (курсив – С. Т.)»¹. В одній із цих колон ішов, звичайно ж, і М. Петровський-Муравський.

Важко навіть уявити, наскільки міг бути цікавим для М. Глінки М. Петровський-Муравський як співрозмовник: у довгій дорозі на Кавказ чи у спілкуванні на водах, або під час прогулянок околицями П'ятигорська, або вечорами за пляшкою сантуринського²...

Однак повернемося до напису олівцем на полях про Тимковського і представлення князю Меншикову. Оскільки ми вже добре знаємо, що в мемуарах М. Глінки немає нічого випадкового, відразу ж постають три запитання. По-перше, хто ці люди, які лише один раз трапляються в біографії композитора – їх імена на сторінках «Записок» чи листів більше не згадуються? По-друге, чому Михайлу Івановичу цей факт видався настільки важливим, що він пам'ятав про нього тридцять років потому, працюючи над мемуарами? Нарешті, якщо головною дійовою особою в організації цього представлення був Тимковський (а це непрямо впливає зі змісту примітки), тоді хто спонукав його до протекції невідомому юнакові із Смоленської губернії?

Відповісти на перше запитання легше, ніж на інші, хоча про О. Меншикова у першому томі академічного видання літературних творів і листування М. Глінки сказано дуже скупо, лише в іменному покажчику: «Меньшиков Олександр Сергійович, князь (1787–1869), адмірал, генерал-ад'ютант»³. Жодних інших даних про цей, безумовно, цікавий персонаж російської історії у відомій мені літературі про М. Глінку не трапилося. Та навіть саме прочитання прізвища князя тут не бездоганне: незрозуміло, чому і в опублікованому тексті «Записок», і в іменному покажчику його пишуть із м'яким знаком – *Меньшиков*. Адже у рукопису М. Глінки воно написане без м'якого знака⁴! До речі, як і багаторазових згадках імені князя в історичних і довідкових виданнях, дореволюційних і новітніх. Більше того, ще в суворинському виданні «Записок» (1887) читаємо: «На поле рукою Глінки написано карандашом: “Тимковский и представление князю Меншикову”»⁵.

Наведу деякі відомості про князя Меншикова: вони досить відомі в історичній літературі, однак у «глінкіані» з різних причин досі не набули поширення. О. С. Меншиков був правнуком Олександра Даниловича Меншикова, соратника і фаворита Петра I. Він став видатним державним діячем, полководцем і дипломатом, людиною широко освіченою, володів знаннями з різних галузей; крім того, був відо-

¹ Сегюр Ф.-П. де. Поход в Россию. Записки адъютанта императора Наполеона I / Ф.-П. де Сегюр ; [пер. с фр. Н. Васина, Э. Пименовой]. – Смоленск : Русич. 2003. – С. 61.

² Глінка писав про те, як минав час у П'ятигорську: «Сантуринское вино (которое я и теперь ещё пью охотно) заменяло нам дорогие фряжские вина» (Глінка М. И. Записки // Глінка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глінка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 224).

³ Глінка М. И. Записки // Глінка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глінка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 450.

⁴ [Глінка М. И.] Записки М. И. Глінки : рукопись // ОР РНБ. Ф. 190 (М. И. Глінка). – Ед. хр. 95. – Л. 45.

⁵ Записки Михаила Ивановича Глінки и переписка его с родными и друзьями. – СПб. : Изд. А. С. Суворина, 1887. – С. 21.

мим бібліофілом¹. Очевидно, притаманна йому дотепна в'їдливість і раціоналістичний, критичний розум не сприяли легкому спілкуванню з ним. Недаремне сучасник сказав колись про О. Меншикова: «Якщо ми будемо дивитися на обличчя князя з протилежних сторін, то одному буде видаватися, що він насміхається, а іншому – що він плаче»². Поведінка князя часом була настільки екстравагантною, що він удостоївся спеціального нарису М. Пыляева у книзі «Замечательные чудачки и оригиналы»³. Щодо музичних зацікавлень О. Меншикова, то про них відомо мало – хіба така собі баєчка, яка переконує, між іншим, що і в цьому ясновельможний князь зовсім не виглядав профаном: «Когда приехал в Россию итальянский певец Рубини, он ещё сохранил всё пленительное искусство и несравненное выражение пения своего, но голос его уже несколько изменял ему. Спрашивали князя Меншикова, почему он не поедет хоть раз в оперу, чтобы послушать Рубини. – «Я слишком близорук, отвечал он, не разглядеть мне пения его (курсив – С. Т.)»⁴. Варто зауважити, що М. Глінці ще належить саме *почути* Рубіні, і станеться це на початку 30-х років⁵, але князь явно говорить про часи ще більш пізні...

Ось такій, зовсім не простій людині і було представлено на водах М. Глінку, якому ледь виповнилося дев'ятнадцять. І тут же постає запитання: а чи не було в цій акції, до якої вдалися його старші знайомі, якогось «надзавдання»? Тут необхідно пояснити, чим узагалі займався О. Меншиков улітку 1823-го: саме цього року князя було «несподівано для нього зараховано на службу по министерству закордонних справ», щоправда, уже наступного року й звільнено⁶; але того літа, на водах, це ще не було відомо не тільки М. Глінці, а й самому О. Меншикову. Примітно, що саме в закордонне відомство прагнув влаштувати М. Глінку його батько, Іван Миколайович, невдовзі після закінчення Благородного пансіону, тобто, починаючи з літа 1822 року⁷. Проте і через рік справу було ще зовсім не вирішено; невизначеність тривала аж до весни 1824-го⁸!

Мимоволі замислюєшся над тим, що згадана М. Глінкою зустріч мала якийсь прагматичний відтінок. Та й не тільки! Думаю, що не останню роль відіграло його прагнення увійти в те блискуче «єрмолоське» коло російських офіцерів і державних діячів, у якому перебував князь О. Меншиков. Благо, що на пустельних до того часу водах, які ледь почали забудовувати, для цього були найсприятливіші можливості:

¹ Див. детально Меньшиков (Александр Данилович) // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] – Т. XIX : Мекенен – Мифу-Баня. – Лейпциг : Ф. А. Брокгауз ; СПб. : И. А. Ефрон, 1896. – С. 104.

² Пыляев М. И. Замечательные чудачки и оригиналы / М. И. Пыляев. – СПб. : Изд-е А. С. Суворина. – 1898. – С. 176.

³ Там само. – С. 173–186.

⁴ Там само. – С. 185–186.

⁵ Див.: Тышко С. В., Мамаев С. Г. Странствия Глинки. Комментарий к «Запискам»: в 3 ч. – Ч. 2 : Глинка в Германии, или Апология романтического сознания / С. В. Тышко, С. Г. Мамаев. – К. : Задруга, 2002. – С. 294.

⁶ Меншиков Александр Сергеевич [Электронный ресурс] // Русский биографический словарь. – Режим доступа: <http://www.rulex.ru/01130419.htm> – Дата доступа: 12.10.2014.

⁷ Глинка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глинка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 222.

⁸ «<...> Да правду сказать, не чувствовал я особенного призвания к дипломатической службе», – зауважував сам М. Глінка про свої роздуми з цього приводу навесні 1824 р. (Там само. – С. 227). І тут же поступив у канцелярію Ради шляхів сполучення.

товариство тут на час приїзду М. Глінки зібралось справді унікальне. За відомостями Іллі Раджицького, який побував тут, як і М. Глінка, улітку 1823-го, лише генералів приїхало сім. Серед них, між іншим, був генерал-ад'ютант князь О. Меншиков, що саме по собі є важливим документальним підтвердженням слів М. Глінки у його «Записках». А ще був відставний державний канцлер М. П. Румянцев, знавець, дослідник і збирач книг і старовинних рукописів, з ім'ям якого пов'язаний майбутній Рум'янцевський музей, предтеча нинішньої Російської державної бібліотеки! «Крім того, було до 70 штаб і обер-офіцерів», – додавав І. Раджицький¹. Звичайно ж, серед цих офіцерів вирізнялися учасники наполеонівських воєн. І багато з них, як, до речі, і сам князь О. Меншиков, вважалися вільнодумцями².

А тепер саме час розповісти про іншого персонажа надпису на полях «Записок» – про В. Тимковського. В іменному покажчику академічного видання «Записок» є вкрай лаконічний запис: «Тимковский Василий Федорович (1781–1832), государственный деятель; писатель; в 1820-х гг. чиновник особых поручений при А. П. Ермолове на Кавказе»³. Більшого біографічна література, присвячена М. Глінці, не містить про нього. Відразу ж зазначу, що В. Тимковський був особистістю багатогранною і видатною: успішним державним і громадським діячем, прекрасним дипломатом, талановитим ученим з чудовим літературним обдаруванням. Він був українцем, народився в Україні, тут минули його дитячі роки і юність. Навчався в Київській духовній академії, а далі – у Московському університеті. На початку 10-х років перебував на державній службі, виконуючи найбільш відповідальні доручення: служив у канцелярії державної ради, брав участь у закордонному поході російської армії 1813 р., працював у міністерстві закордонних справ, з 1816 р. був високим чиновником при наміснику Бессарабської губернії, 1820 року призначений головою прикордонної комісії в Оренбурзі; нарешті, 1822 року на запрошення А. П. Ермолова його відряджено на Кавказ для виконання особливих доручень⁴. Саме в цьому статусі В. Тимковський і перебував на водах, коли його познайомили з М. Глінкою. У той період життя з ним побачився його племінник М. О. Максимович⁵, з часом – перший ректор Київського університету, який згадував: «В <...> 1820 г. <...> увидал я в Москве и Василия Федоровича Тимковского, запечатленного гениальною силою ума и слова. Его проезды через Москву из Оренбурга, в Грузию и обратно, воодушевляли меня новою силою. Я строго следовал совету его не пускаться в ремесло уроков и не тратить на то золотого

¹ [Раджицкий И.] Прогулка к Кавказским Минеральным Водам // Отечественные записки. – СПб. : Тип. В. Плавильщикова, 1823. – Ч. 16. – № 44, декабрь 1823. – С. 406–407.

² Див.: Меньшиков (Александр Данилович) // Энциклопедический словарь : [в 86 т.]. – Т. XIX : Мекенен – Мифу-Баня. – Лейпциг : Ф. А. Брокгауз ; СПб. : И. А. Ефрон, 1896. – С. 104; Русский биографический словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rulex.ru/01130419.htm> – Дата доступа: 12.10.2014.

³ Глинка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глинка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 460.

⁴ Максимович М. А. Воспоминание о Тимковских / М. А. Максимович [предисл. Н. Шугурова] // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 11. – С. 268; Тимковский Василий Федорович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XX : Суворова – Ткачев. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1912. – С. 520 – 521; Тимковский Василий Федорович [Электронный ресурс] // Виртуальный музей декабристов. – Режим доступа: http://decemb.hobby.ru/index.shtml?alphavit/alf_t – Дата доступа: 12.10.2014.

⁵ Див. далі.

времени студентства»¹. Однак Тифліс був шкідливий для здоров'я Василя Федоровича, тому 1824 р. він повернувся до Петербурга, а протягом 1826–1828 рр. був губернатором Бессарабії². «Но он был тогда уже в упадке духа и тела, – зі співчуттям писав М. Максимович про останні роки життя В. Тимковського, – <...> В конце 1829 года воротился в Петербург, где и докончил в одиночестве грустную жизнь свою <...> В. А. Жуковский и несколько других его друзей и почитателей хотели почтить его могилу памятником и собрали для того сумму; но я слышал, что один приятель покойного, на которого возложено было это дело, не исполнил его»³. Дивовижні збіги у деяких обставинах з берлінськими похоронами М. Глінки 1857 року⁴!

Що могло дати знайомство з В. Тимковським молодому М. Глінці? По-перше, і тут не варто ігнорувати будь-яких завдань, пов'язаних із вибором місця майбутньої служби. Адже В. Тимковський, як і О. Меншиков, досить тривалий час був пов'язаний з міністерством закордонних справ. По-друге, ці кавказькі зустрічі могли істотно розширити уявлення випускника Благородного пансіону про навколишній світ, особливо з огляду на вже сформований потяг майбутнього автора «Руслана» до географії. Як відомо, він виник ще в підлітковому віці і зміцнів під час навчання у К. І. Арсенєва, визначного фахівця з цієї галузі. Адже від географії до зацікавлення політичним устроєм суспільства, життям різних народів – лише крок! Наукові праці В. Тимковського справді можна вважати справжнім народознавством. Йому належать, наприклад, «История Бессарабии» (1816–1817), розлога записка «О нынешнем состоянии Оренбургской пограничной комиссии и о положении Меньшей Киргизской орды»⁵, надіслана до МЗС 1821 р. Він, між іншим, вважав за необхідне «собирать предварительно верные известия о подлинном состоянии <...> кочевого народа, вникнуть в его дух и свойства и сходно с ними принимать благоразумные и твердые меры к его устройению, и, так сказать, воспитывая оный и, приготавливая к новому бытию политическому, вести постоянно к высшему образованию»⁶. Зауважу, що протягом усього життя М. Глінка досяг значних успіхів у розумінні «духу і властивостей» різних народів!

Важливо й те, що, за спогадами М. Максимовича, В. Тимковський працював над записками про Кавказ, у яких «сила пера его нередко уравнивалась с силою его увлекательного изустного слова, в котором я не знал ему равного»⁷. Цілком імовірно, що цю працю Василь Федорович писав саме в пору спілкування з М. Глінкою. Ось із

¹ [Максимович М. А.] Автобиография М. А. Максимовича // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – № 3, сентябрь. – С. 326.

² Максимович М. А. Воспоминание о Тимковских / М. А. Максимович [предисл. Н. Шугурова] // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 11. – С. 269; Тимковский Василий Фёдорович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XX : Суворова – Ткачов. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1912. – С. 521.

³ Максимович М. А. Воспоминание о Тимковских / М. А. Максимович ; [предисл. Н. Шугурова] // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 11. – С. 269.

⁴ Див.: Тышко С. В., Мамаев С. Г. Странствия Глинки. Комментарий к «Запискам»: в 3 ч. – Ч. 2 : Глинка в Германии, или Апология романтического сознания / С. В. Тышко, С. Г. Мамаев. – К. : Задруга, 2002. – С. 467–470.

⁵ Майже всі наукові праці В. Ф. Тимковського з різних причин втрачені.

⁶ ЦГИАЛ. – Ф. 1291. – Оп. 81. – Д. 73. – Л. 36–36 об. Наведено за: Ерофеева И. А. И. Левшин и его труд «Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей» / И. Ерофеева // Левшин А. И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы : Санат, 1996. – С. 547–548.

⁷ Див.: Максимович М. А. Воспоминание о Тимковских / М. А. Максимович [предисл. Н. Шугурова] // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 11. – С. 270. Рукопис вважається втраченим.

яким чудовим співрозмовником зустрівся початківець композитор на водах! Важко навіть уявити, як багато цікавого міг розповісти В. Тимковський допитливому юнакові про Кавказ і про народи, які його населяють. Чому б не припустити, що М. Глінка після спілкування з таким знавцем цього питання зовсім у новому світлі побачив і «танець черкешенок, ігри і перегони черкесів» в аулі поблизу П'ятигорська, про що він повідомляє у «Записках», зовсім поряд із згадкою про В. Тимковського¹?

Нарешті, бесіди з В. Тимковським і людьми з його кавказького оточення могли навівати на М. Глінку якийсь волелюбний дух (не обов'язково будемо зводити його до власне декабристських ідей, хоча і цього не можна виключати). Ці ідеї справді були поширеними на Кавказі, про що, між іншим, свідчить і література того часу – від поезії В. Жуковського «К Воейкову» (1814) і «Кавказского пленника» О. Пушкіна (1820–1821) до більш пізніх його творів і поезії М. Лермонтова тощо. Сам же В. Тимковський відомий твором, який сучасний дослідник вважає «найкращим програмним документом із національного питання епохи декабризму»².

Цілком актуальним є й питання про те, чи не був В. Тимковський певною мірою причетний до організацій декабристів?³ Так, у статті І. Єрофеевої наводиться досить розгорнута аргументація швидше на користь позитивної відповіді і підкреслюється, що В. Тимковський проходив у слідчій справі декабристів⁴. Для переконливості наведу два уривки щодо В. Тимковського з першоджерела – із протоколу допиту П. І. Пестеля, який відповідав слідчим:

«Слышал я, что у них есть общество, даже некоторых членов оного называли, а именно: Якубовича, адъютанта генерала Ермолова, Воейкова и Тимковского, который теперь губернатором в Бессарабии. Мне также сказывали, что общество сие хотело край, вверенный Ермолову, от России отделить и начать новую династию Ермоловых; но сие токмо в случае неудачи общей революции.

Князь Сергей Волконский ездил в 1824 году летом на Кавказ и там познакомился с Якубовичем, а потом и с Тимковским <...> От них двух узнал он, что в Кавказском корпусе существует тайное политическое общество с революционными намерениями. Из членов сего общества назвали они ему Воейкова, адъютанта генерала Ермолова, говоря, что он один из главных членов. О генерале Ермолове сказывали

¹ Глинка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка: в 2 т. – Т. I: Литературные произведения / М. И. Глинка; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М.: Музыка, 1973. – С. 224.

² Ерофеева И. А. И. Левшин и его труд «Описание киргиз-казацких, или киргиз-кайсацких, орд и степей» / И. Ерофеева // Левшин А. И. Описание киргиз-казацких или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы: Санат, 1996. – С. 547–548. Ідеться про згадувану вже мною записку В. Тимковського для МЗС.

³ У кількох джерелах участь В. Ф. Тимковського у цьому русі розглядається як не цілком обґрунтоване припущення (див., напр.: Тимковский Василий Фёдорович [Електронний ресурс] // Виртуальный музей декабристов. – Режим доступу: http://decemb.hobby.ru/index.shtml?alphavit/alf_t – Дата доступу: 12.10.2014). Однак із розгорнутої таблиці, яку представив С. Ерліх, бачимо, що ім'я В. Тимковського все ж було внесене до відомого «Алфавита декабристов», якого уклав 1827 року правитель справ Слідчого комітету А. Д. Боровков. Хоч у бібліографічному покажчику 1982 г. В. Тимковський усе ж «упомянут как не декабрист». – Див.: Эрлих С. Е. Кого считать декабристом? Ответ советского декабристоведения (по материалам библиографических указателей 1929–1994) / С. Е. Эрлих // 14 декабря 1825 года. Источники, исследования, историография, библиография. – СПб.; Кишинев: Нестор, 2000. – Вып. III. – С. 282, 308.

⁴ Див.: Ерофеева И. А. И. Левшин и его труд «Описание киргиз-казацких, или киргиз-кайсацких, орд и степей» / И. Ерофеева // Левшин А. И. Описание киргиз-казацких или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы: Санат, 1996. – С. 547–548.

они, что он об обществе ничего не знает, но членам оногo покровительствует чрез старание тех лиц, Ермолову приближенных, кои суть члены общества»¹.

Щодо М. Глінки, то знайомство з О. Меншиковим і В. Тимковським, імовірно, надало можливість йому, який уже багато дізнався від свого пансіонського вихователя декабриста В. К. Кюхельбекера, пережив бунт у Шляхетному пансіоні², хоча б зіткнути-ся у цій глушині, на ще не освоєних по-справжньому просторах Кавказьких гір і вод, з цілим сузір'ям мислячих, високоосвічених людей, які знають життя. Йому ще належало вийти 14 грудня 1825 р. на Двірцеву площу, щоб своїми очима побачити хвилюючі і трагічні події, а через кілька днів – витримати допит у справі декабристів³.

Постає закономірне запитання: а до чого тут М. Петровський-Муравський? Як ми вже знаємо, Микола Іванович пройшов свій бойовий шлях пліч-о-пліч з генералом Д. Неверовським, теж українцем! Факт їх тісного особистого знайомства абсолютно незаперечний. В. Тимковський був земляком Д. Неверовського, і дуже близьким. Обидва були родом із Полтавської губернії, більше того, народились і провели дитячі роки в одному повіті, *Золотоніському*⁴. Щоправда, Д. Неверовський покинув ці місця у п'ятнадцятирічному віці: 1786 року його забрали до Петербурга, у Семенівський полк⁵. В. Тимковський затримався на батьківщині довше. Якщо врахувати, що Д. Неверовський був на десять років старший, то познайомитися в рідних місцях вони, звичайно, не встигли. Але їхні батьки, повітові дворяни родом із козаків, неминуче мали знати один одного: батько Д. Неверовського був золотоніським городничим⁶ приблизно тоді ж, коли батько В. Тимковського служив засідателем у золотоніському повітовому суді⁷. Важко уявити собі, щоб їхні родини, відомі у маленькому

¹ Показання полковника Вятского полка, Павла Ивановича Пестеля [Електронний ресурс] // Из писем и показаний декабристов. Критика современного состояния России и планы будущего устройства / [под ред. А. К. Бороздина]. – СПб. : Изд. М. В. Пирожкова, 1906. – Режим доступу: <http://decemb.hobby.ru/index.shtml?archive/pokaz6> – Дата доступу: 12.10.2014.

² Див. детально: Канн-Новикова Е. М. И. Глинка. Новые материалы и документы / Е. Канн-Новикова. – М. ; Л. : Музгиз, 1951. – Вып. 2. – С. 46–54.

³ Глинка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глинка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 229 – 230, 372.

⁴ Нині – Черкаська область.

⁵ Див.: Неверовский Дмитрий Петрович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XI : Нааке – Николай Николаевич Старший. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1914. – С. 186–187.

⁶ Див.: Павловский И. Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. / И. Ф. Павловский. – Харьков : САГА, 2009. – С. 213; Неверовский Дмитрий Петрович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XI : Нааке – Николай Николаевич Старший. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1914. – С. 186–187.

⁷ Батько В. Ф. Тимковського – *Федір Назарович (1739–1790)* – народився і тривалий час жив у Переяславі, прослужив там 10 років у Першо-переяславській сотні (став полковим есаулом), потім був переяславським поштмейстером, далі – обраний засідателем у золотоніському повітовому суді. У нього було шестеро синів і три доньки. Зверну увагу на особливо цікавий для нас факт з історії роду Тимковських. Молодша із сестер, *Гликерія Федорівна (1788–1829)*, вийшла заміж 1803 р. На хуторі Тимковщина, біля Золотоноші, у будинку своєї матері, Анни Савівни, вона народила 1804 року (точнісінько в рік народження М. І. Глінки!) сина, *М. О. Максимовича*, який у майбутньому прославить російську й українську науку, відзначиться справді ренесансним універсалізмом наукових зацікавлень: ботанік, історик, філолог, етнограф, збирач українських народних пісень. Отже, В. Ф. Тимковський, відповідно, був його рідним дядьком по материнській лінії! – Див.: [Максимович М. А.] Автобіографія М. А. Максимовича // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – № 3, сентябрь. – С. 324; Максимович М. А. Воспоминание о Тимковских

місті, не спілкувалися і по службі, і в побуті, причому досить тісно. Та й життєві шляхи В. Тимковського і Д. Неверовського дуже тривалий час тяжіли до Золотоноші і навколишніх сіл¹. Можливо, їх долі перетнулися ще в Петербурзі, адже загальновідомо, наскільки там, у середовищі вихідців з України, був сильним дух земляцтва! Можливо, вони зустрілися вже 1813 року у закордонному поході російської армії, у якому обидва брали участь. Головне, імовірність їх особистого знайомства ніяк не можна ігнорувати, а якщо це так, то М. Петровський-Муравський, офіцер і ад'ютант Д. Неверовського, отримував «карт-бланш» на звернення до В. Тимковського з найрізноманітніших приводів і, таким чином, був найбільш вірогідним посередником у представленні М. Глінки князю Меншикову².

Між іншим, прізвище Петровських-Муравських зазначене в Родовідній книзі дворян Полтавської губернії, у другій її частині: «Военное дворянство, приобретённое чином военной службы»³. А в «Записках» М. Глінка несподівано натякає і на якісь українські зв'язки М. Петровського-Муравського. Як відомо, М. Глінка їхав на Кавказ зі Смоленщини, з Новоспаського. З боку Смоленська мав би їхати і М. Петровський-Муравський. Однак він приєднався до М. Глінки тільки в Харкові і

/ М. А. Максимович [предисл. Н. Шугурова] // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 11. – С. 260–262; [Тимковский В. Ф.] Письмо Василия Федоровича Тимковского (1813) / [предисл. М. А. Максимовича] // Русский Архив. – М., 1871. – Вып. XII. – С. 2118–2120; Тимковский Василий Федорович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XX : Суворова – Ткачёв. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1912. – С. 520–521.

¹ Рідний брат Д. П. Неверовського, Іван Петрович (останній представник роду), уже протягом 1844–1847 рр. був предводителем золотоніського дворянства. Як і Дмитро Петрович, він на тривалий час (і, як виявиться, не остаточно!) залишав рідний край, коли служив на флоті, але потім повернувся в Україну і жив у с. Павлівщина (раніше називалося Невіривщина). – Див.: Козоріз В. Нариси з історії Великого Хутора / Віктор Козоріз. – Харків : Козоріз В. П., 2011. – С. 191. Між іншим, у роки активної службової діяльності в Золотоноші батьків В. Тимковського і Д. Неверовського повітовим суддею (з 1782 р.), а потім предводителем місцевого дворянства (1785–1787 рр.) було обрано Івана Леонтьовича Максимовича (близько 1727–1801), який також походив з роду Тимковських. Ще один представник цього гідного сімейства – Микола Васильович Максимович (1797–1867) вийшов у відставку у званні підпоручика 1821 р., і його було затверджено на посаді наглядача золотоніського повітового училища, а протягом 1835–1838 рр. він був предводителем місцевого дворянства (Козоріз В. Нариси з історії Великого Хутора / Віктор Козоріз. – Харків : Козоріз В. П., 2011. – С. 188–189, 191). Цікаво, що його ім'я я виявив у переліку відвідувачів кавказьких вод за 1825 р., опублікованому П. Сви́ньним в «Отечественных записках»: «48, 49. Максимович Василий Иванович, Надворный Советник, из Полтавы; сын его Максимович, Артиллерии отставной Подпоручик, Николай Васильевич» ([Сви́ньин П. П.] Список посетителей и посетительниц Кавказских вод в 1825 году (по июль) // Отечественные записки. – СПб. : Тип. А. Смирдина, 1825 – Ч. 23. – № 64, август 1825. – С. 259). А 1832 року на Кавказ приїздив і сам М. О. Максимович: його було відряджено у ці краї, і він зібрав тут багаті колекції. Тут М. Максимович зустрічався з композитором О. Аляб'євим.

² Досі цей факт не привертав жодної уваги біографів, і лише одного разу мою увагу привернула публікація краєзнавця і журналіста В. Хачикова, який окреслив проблему досить чітко, хоча й побіжно: «Тем не менее, представиться ему (Меншикову. – С. Т.) Глинка сам не мог и сделал это <...> при посредстве Тимковского. Как произошло знакомство Глинки с помощником Ермолова? Может быть, ему способствовал товарищ отца, Петровский-Муравский, вместе с которым Глинка прибыл на Воды? Что нужно было юноше от князя, мы тоже вряд ли когда-нибудь узнаем» (Хачиков В. А. КМВ. Профили истории [Електронний ресурс] / В. Хачиков. – Пятигорск : МИЛ, 2006. – 108 с. – Режим доступу: <http://www.kmvlive.ru/lib/pi.php> – Дата доступу: 12.10.2014). Як бачимо, правильне запитання повисло у повітрі...

³ Список дворянских родов, внесённых в Родословную книгу Дворянского Депутатского собрания Полтавской губернии [Електронний ресурс] // Российское дворянство. Полтавская губерния. – Режим доступу: <http://goldarms.narod.ru/poltawa.htm> – Дата доступу: 12.10.2014

там же залишив його на зворотному шляху¹. Виходить, що Микола Іванович рухався до цього міста не з півночі (не зі Смоленська, Москви чи Петербурга), Орел він явно оминув! Проте з'явився в Харкові і не зі сходу чи північного сходу – тоді йому був би прямий резон оминати це місто і рухатися Тифліським трактом, через Воронеж. І зовсім уже абсурдно було б вважати, що М. Петровський-Муравський приїхав до Харкова з півдня – подальший шлях якраз пролягав на південь! Цілком імовірно, що він прибув у це велике губернське місто із заходу і туди ж поїхав, залишивши М. Глінку на зворотному шляху. Але на захід від Харкова лежить тільки Україна (найближче, між іншим, Полтавщина, батьківщина Тимковських і Неверовських)! Можна припустити, що, звільнившись зі служби, М. Петровський-Муравський, перш ніж зустрітися з М. Глінкою по дорозі на Кавказ, відвідав український маєток когось зі своїх родичів, а може, і своє українське «родове гніздо»?

...Щойно, дорогою на води, М. Глінка перетнув усю східну Україну, з півночі на південь. Можливо, зародився в ньому образ цієї країни унаслідок спілкування з В. Тимковським, а також унаслідок перебування в Харкові, сповненого глибоких музичних вражень. Усе це було зовсім непоганим «прологом» до великої подорожі М. Глінки Лівобережжям Дніпра, яка відбудеться через п'ятнадцять років! Що міг розповісти Василь Федорович про свою батьківщину юнакові зі Смоленщини, недавньому випускнику престижного столичного пансіону? Думаю, ніхто, крім нього самого, не зможе краще «реконструювати» якщо не зміст цих бесід (та це й неможливо!), то, звичайно, той дух, який витав над ними. Сталося так, що В. Тимковський 13 листопада 1822 р. надіслав листа своїй сестрі Гликерії Федорівні, матері М. Максимовича (усього за кілька місяців до зустрічі з М. Глінкою), у якому описав свої почуття під час прощання з Україною перед від'їздом до Тифліса. Він їхав до Єрмолова, явно маючи намір залишатися на Кавказі, щонайменше, до літа наступного року (дорога була довгою і нелегкою, та й служба не відпустила б!), тобто доти, коли доля звела з ним М. Глінку. Дорогою вже немолодий В. Тимковський явно відчував ностальгію за рідним краєм, сумно переживаючи самотнє подорожування: «Сентября 8-го, прорезавшись сквозь толпы ярмаркующих в Золотоноше, прибыл в Згарь по полудни рано <...> Почитаю излишним изъяснять тебе мои чувствования разнообразные при свиданьи с сестрою, при виде и посещении левады в пребывание под кровом дому родительского, под сенью величественных дубов згарских, или на Острой-могиле, и пр. и пр.!!.. Октября 4 выехал я из Самусёвки <...> сестра провожала меня до Рублёвки, последней станции подле Кременчуга. Тут расстались мы в горести; тут оставил я родину и круг родных, в котором беспрестанно почти, начиная от самого Петербурга, находился... Я почувствовал себя *странствующим рыцарем службы* (курсив. – С. Т.), в коем никто не принимает живого участия»².

...В. Тимковський помер 1832 року, М. Глінка – 1857-го, князь Меншиков – 1869-го, а коли помер М. Петровський-Муравський – ніхто не знає. Тепер стає очевидним, що разом з ними відходила епоха, хоча послідовників і шанувальників було, звичайно, багато... Буду радий, якщо ці постаті з давнього минулого хоча б ненадовго виглянуть до нас із далечини. І ми згадаємо про чудовий «кавказький» пролог до великої української подорожі М. Глінки 1838 року.

¹ Глінка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глинка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 223, 225.

² Великий фрагмент цього листа наводить М. О. Максимович. Див.: Максимович М. А. Воспоминание о Тимковских / М. А. Максимович [предисл. Н. Шугурова] // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 11. – С. 268–269.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года. – Ч. I : Перечень боевых столкновений русских армий с 4 июня по 31 августа 1812 г. // Труды Московского отдела Императорского Русского Военно-исторического общества / [под ред. В. П. Никольского, сост. Н. П. Поликарпов]. – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1913 – Т. IV. – 662 с.
2. Васильев А., Елисеев А. Русские соединенные армии при Бородино 24–26 августа (5–7 сентября) 1812 г. [Электронный ресурс] / А. Васильев, А. Елисеев. – Режим доступа: http://www.genstab.ru/oob_bor_ru_8.htm – Дата доступа: 12.10.2014.
3. Глинка М. И. Записки // Глинка М. И. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка : в 2 т. – Т. I : Литературные произведения / М. И. Глинка ; [подгот. А. С. Ляпунова]. – М. : Музыка, 1973. – С. 211–350.
4. [Глинка М. И.] Записки Михаила Ивановича Глинки и переписка его с родными и друзьями. – СПб. : Изд. А. С. Суворина, 1887. – 466 с.
5. [Глинка М. И.] Записки М. И. Глинки : рукопись. – ОР РНБ. – Ф. 190 (М. И. Глинка). – Ед. хр. 95. – 246 л.
6. Эрлих С. Е. Кого считать декабристом? Ответ советского декабриствоведения (по материалам библиографических указателей 1929–1994) / С. Е. Эрлих // 14 декабря 1825 года. Источники, исследования, историография, библиография. – СПб. ; Кишинев : Нестор, 2000. – Вып. III. – С. 258–313.
7. Ерофеева И. А. И. Левшин и его труд «Описание киргиз-казацких, или киргиз-кайсацких, орд и степей» / И. Ерофеева // Левшин А. И. Описание киргиз-казацких или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы : Санат, 1996. – С. 534–594.
8. Зябловский Е. Российская статистика / Е. Зябловский. – Изд. 2-е. – СПб. : Типография Ильи Глазунова и Ко, 1842. – Ч. 1. – 170 с.
9. Козоріз В. Нариси з історії Великого Хутора / Віктор Козоріз. – Харків : Козоріз В. П., 2011. – 545 с.
10. [Максимович М. А.] Автобиография М. А. Максимовича // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – № 3, сентябрь. – С. 322–346.
11. Максимович М. А. Воспоминание о Тимковских / М. А. Максимович ; [предисл. Н. Шугурова] // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 11. – С. 254–272.
12. Меншиков (Александр Данилович) // Энциклопедический словарь : [в 86 т.]. – Т. XIX : Мекенен – Мифу-Баня. – Лейпциг : Ф. А. Брокгауз ; СПб. : И. А. Ефрон, 1896. – С. 102–104.
13. Меншиков Александр Сергеевич [Электронный ресурс] // Русский биографический словарь. – Режим доступа: <http://www.rulex.ru/01130419.htm> – Дата доступа: 12.10.2014.
14. Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1823 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1823. – Ч. 1. – 866 с.
15. Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1824 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1824. – Ч. 1. – 912 с.
16. Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1825 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1825. – Ч. 1. – 896 с.
17. Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1828 : в 2 ч. – СПб. : Императорская акад. наук, 1828. – Ч. 1. – 997 с.
18. Неверовский (Дмитрий Петрович) // Энциклопедический словарь : [в 86 т.]. – Т. XXА : Наказный атаман – Неясыти. – Лейпциг : Ф. А. Брокгауз ; СПб. : И. А. Ефрон, 1897. – С. 810.

19. Неверовский Дмитрий Петрович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XI : Нааке – Николай Николаевич Старший. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1914. – С. 186–187.

20. Павловский И. Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. / И. Ф. Павловский. – Харьков : Изд-во САГА, 2009. – 297 с. – (Репринтное воспроизв. изд-я: Полтава : Т-во Печатн. дела, 1914).

21. Пыляев М. И. Замечательные чудачки и оригиналы / М. И. Пыляев. – СПб. : Изд-е А. С. Суворина. – 1898. – 449 с.

22. Подмазо А. Шефы и командиры регулярных полков русской армии (1796–1825): справочное пособие [Электронный ресурс] / А. Подмазо. – Испр. и доп. версия изд-я 1997 г. – Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/library/podmazo/alfshcom_p.html – Дата доступа: 12.10.2014.

23. Показания полковника Вятского полка, Павла Ивановича Пестеля [Электронный ресурс] // Из писем и показаний декабристов. Критика современного состояния России и планы будущего устройства / [под ред. А. К. Бороздина]. – СПб. : Изд-е М. В. Пирожкова, 1906. – Режим доступа: <http://decemb.hobby.ru/index.shtml?archive/pokaz6> – Дата доступа: 12.10.2014.

24. Прибавление к первой части // Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1823 : в 2 ч. – Ч. 1. – СПб. : Императорская акад. наук, 1823. – С. 1–41.

25. [Радожицкий И. Т.] Прогулка к Кавказским Минеральным Водам // Отечественные записки. – СПб. : Тип. В. Плавильщикова, 1823. – Ч. 16. – № 44, декабрь 1823. – С. 387–411.

26. [Свиньин П. П.] Список посетителей и посетительниц Кавказских вод в 1825 году (по июль) // Отечественные записки. – СПб. : Тип. А. Смирдина, 1825. – Ч. 23. – № 64, август 1825. – С. 255–280.

27. Сегюр Ф.-П. де. Поход в Россию. Записки адъютанта императора Наполеона I / Ф.-П. де Сегюр ; [пер. с фр. Н. Васина, Э. Пименовой]. – Смоленск : Русич. 2003. – 412 с.

28. Список дворянских родов, внесённых в Родословную книгу Дворянского Депутатского собрания Полтавской губернии [Электронный ресурс] // Российское дворянство. Полтавская губерния. – Режим доступа: <http://goldarms.narod.ru/poltawa.htm> – Дата доступа: 12.10.2014.

29. [Тимковский В. Ф.] Письмо Василия Федоровича Тимковского (1813) / [предисл. М. А. Максимовича] // Русский Архив. – М., 1871. – Вып. XII. – С. 2118–2120.

30. Тимковский Василий Федорович [Электронный ресурс] // Виртуальный музей декабристов. – Режим доступа: http://decemb.hobby.ru/index.shtml?alphavit/alf_t – Дата доступа: 12.10.2014.

31. Тимковский Василий Федорович // Русский биографический словарь : в 25 т. – Т. XX : Суворова – Ткачёв. – СПб. : Изд. Императорского русск. историч. об-ва ; Тип. т-ва «Общественная Польза», 1912. – С. 520–521.

32. Тышко С. В., Мамаев С. Г. Странствия Глинки. Комментарий к «Запискам» : в 3 ч. – Ч. 1 : Украина / С. В. Тышко, С. Г. Мамаев. – К., 2000; переиздание: К. : Радуга, 2005. – 214 с.; Ч. 2 : Глинка в Германии, или Апология романтического сознания / С. В. Тышко, С. Г. Мамаев. – К. : Задруга, 2002. – 509 с.; Ч. 3 : Тышко С. В., Куколь Г. В. Путешествие на Пиренеи, или Испанские арабески / С. В. Тышко, Г. В. Куколь. – К. : Клякса, 2011. – 542 с.

33. Хачиков В. А. КМВ. Профили истории [Электронный ресурс] / В. А. Хачиков. – Пятигорск : МИЛ, 2006. – 108 с. – Режим доступа: <http://www.kmvlive.ru/lib/pi.php> – Дата доступа: 12.10.2014.

Тишко С. В. Подорож Михайла Глінки на Кавказ: українські ремінісценції (про один напис олівцем на полях рукопису). На матеріалі двох коментарів, підготовлених автором до четвертої книги «Странствий Глінки», присвяченої подорожі М. Глінки на Кавказ (1823), розкрито процес формування у свідомості молодого композитора образу України, з'ясовано, як сприяли цьому тогочасне оточення і характер спілкування М. Глінки на Кавказьких мінеральних водах. Виявлено досі не відомі факти, які розкривають найбільш ранні в його біографії українські контакти, насамперед, із В. Тимковським і М. Петровським-Муравським. За допомогою методу культурологічного коментаря виявлено їх вплив на становлення творчої особистості М. Глінки.

Ключові слова: біографія, подорож, коментар, декабристи, Україна.

Тышко С. В. Путешествие Михаила Глинки на Кавказ: украинские реминисценции (об одной карандашной надписи на полях рукописи). На материале двух комментариев, подготовленных автором к четвертой книге «Странствий Глинки», посвященной путешествию М. Глинки на Кавказ (1823), раскрыт процесс формирования в сознании молодого композитора образа Украины, уточнено, как способствовали этому тогдашнее окружение и сам характер общения Глинки на Кавказских минеральных водах. Обнаружены доселе не известные факты, раскрывающие самые ранние в его биографии украинские контакты, прежде всего, с В. Тимковским и Н. Петровским-Муравским. С помощью метода культурологического комментария выявлено их влияние на становление творческой личности М. Глинки.

Ключевые слова: биография, путешествие, комментарий, декабристы, Украина.

Tyshko S. V. Mikhail Glinka's Journey to the Caucasus: Ukrainian Reminiscences (on one Inscription in Pencil in the Margin of the Manuscript). On the basis of two comments by the author of the fourth book in the "Glinka's Journeys" series, dedicated to Glinka's trip to the Caucasus (1823), the article explains the process of formation of the image of Ukraine in the mind of the young composer, with specifying how his then current environment contributed to it and the nature of communication of M. Glinka in the Caucasian Mineral Waters. Until recently unknown facts are revealed about his earliest Ukrainian contacts, especially V. Timkovsky and M. Petrovsky-Muravsky. By means of cultural commentary the article reveals their influence on the formation of the creative persona of M. Glinka.

Keywords: biography, travel, commentary, Decembrists, Ukraine.